

בס"ד תשפ"א אחיקם קשת

עוד הארות (תובנות?) מחורבן הבית

הסתייגות: בכל עניין היסטורי, אי אפשר להשליך מהעבר להווה, תמיד יש מקום לחלק, ועצם ההשוואה עלולה לגרום לטעויות. עם כל זה, יש מקום לעיין בהסתכלות דיעבדית על כמה נקודות בולטות, שכן רבות מהן אכן חוזרות על עצמן בהיסטוריה שוב ושוב, ולא לחינם: ישנם כשלים שהנפש האנושית "נהנית" ליפול בהם, ולכן כדאי לשים אליהם לב, ולפחות להיות מודעים להם בעת קבלת החלטות, גם פרטיות וגם ציבוריות. ויש עוד כמה נקודות מעניינות שכדי לשים אליהן לב.

א. תקדימים היסטוריים

לא לבטוח בתקדימים היסטוריים.

טענתם של המורדים "כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך והרגנום כך נצא לפניך (אספסינוס) ונהרגך" התבררה כלא נכונה. החשמונאים הביסו את המעצמה היוונית, בעוד שהקנאים לא הביסו את המעצמה הרומאית. למה? כנראה שהיתה איזו פירכא על ה"בנין אב" שלהם...

ב. חסינות

אין בעולם דבר חסין-מפני-כל.

יוחנן מגוש חלב (מראשי אחד מפלגי המורדים) טען כי "גם בעשותם להם כנפיים, לא יעלו הרומאים בחומת ירושלים". אז זהו, שאין חומות שחסינות מפני הבקעה, אין מוצב שאי אפשר לכבוש אותו (מוצב החרמון, מלחמת יום כיפור), ואין אוניה שלא יכולה לטבוע (טיטניק).

ג. הצלחות זמניות

לא להתפתות להתבסס מהצלחות זמניות.

הניצחון העצום של המורדים על גאלוס, בחשוון תתכ"ז (כחצי שנה לאחר פרוץ המרד), העלה את ביטחונם העצמי של המורדים, והגביר את כוחם ביחס למתונים. אבל ניצחון זה לא היה סימן לניצחונות נוספים בהמשך. בדיוק 1900 שנה לאחר מכן, הניצחון העצום במלחמת ששת הימים הפיל אותנו למלחמת יום הכיפורים.

ד. הפסימיסטים

כמה שזה לא נעים, לפעמים עדיף להקשיב דווקא לפסימיסטים.

זה לא היה נעים למורדים לשמוע את תחזיותיו של ריב"ז "מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש". היה יותר נעים להתבסס מהרעיון שאנחנו הולכים לשבור את המעצמה העולמית. אבל מה לעשות, לפעמים דווקא מי שלא נעים לשמוע אותו, הוא זה שצודק.

כך גם כשישים שנה מאוחר יותר, כשרבי יוחנן בן תורתא אומר "עקיבה, יעלו עשבים בלחייך, ועדיין בן דוד לא יבוא". ממש לא נעים, אבל הוא זה שצדק.

כך גם לא היה נעים לשמוע את ז'בוטינסקי אומר "אם לא תחסלו את הגולה – הגולה תחסל אתכם", אבל, שוב, הוא זה שצדק. וכבר קדם לו הרב הילה וקסלר, מרבני גרמניה, שכבר ב-1881 פרסם קונטרס ובו תיאר את השמדת יהודי אירופה ששורשה תהיה בגרמניה, ואת קריאתו לעלות לארץ. הוא ספג עלבונות, אבל הוא זה שצדק.

ה. תפיסתם של הקיצוניים

הכתות הקיצוניות, ככאלה שרואות לנגד עיניהם רק את המטרות שהן סימנו לעצמן, ללא התחשבות בגורמים אחרים, הביאו ללא ספק את החורבן.

אילו רק היה מקשיבים גם לטענותיו של ריב"ז והמתונים, אילו רק היו מסכימים לשקלל בתכונניהם גם את חששותיהם של ריב"ז ורבנן ש"לא מסתייעא מילתא" ו"אתם מחריבין את העיר הזאת", היו יכולים

– תחת הבנה של מכלול השיקולים – לקבל החלטות שקולות יותר: אולי להציע הסכם לרומאים לאחר תבוסת גאלוס. אולי לאפשר למתונים להמשיך בשגרת חייהם המתונה (מי שרוצה לאכול מזון שהוא אגר – בבקשה, מי שרוצה להיכנע לרומאים – בבקשה). אבל ההסתכלות הקיצונית מתמקדת רק בבעיה שהם מזהים, ורק בפתרון שהם מציעים.

דוגמא בולטת עוד יותר היא כת המורדים שכונתה "הפילוסופיה הרביעית", שמבחינתם, מעיקרי היהדות הוא שלא להכיר בסמכותו של שום מנהיג בשר ודם. מבחינתם לא היתה אפשרות להסתדר עם הרומאים בשום תנאי ובשום מקרה, ולא היה ניתן להגיע לשום פשרה.

ו. הנהגתם של הקיצוניים

אחת הבעיות המהותיות של תפיסה קיצונית היא, שבמהותה היא לא יכולה לקבל שום פשרה. כתוצאה מכך, היא לא יכולה לקבל הנהגה – במובן הבסיסי של מנהיג שיכול לראות את המציאות טוב יותר מהאנשים שתחתיו, ולהגיע לפשרות מסוימות. כך בזמן המצור, ראש הבריונים מתוודה לפני ריב"ז "מאי איעביד, דאי אמינא להו מידי קטלו לי". במילים אחרות, הקיצוניים מאבדים את היכולת להיות ציבור, הם נשארים רק אוסף של פרטים עם רעיון זהה, וגם זה – רק כל עוד הרעיון זהה לחלוטין.

ז. פתרונות לבעיות

כשיש בעיה, חשוב למצוא לה פתרון. אבל חשוב לא-פחות לוודא שאכן הפתרון פותר את הבעיה...

הקנאים זעמו, ובצדק, על הדרך בה היה מקובל למנות כהנים גדולים (גם חז"ל בהחלט לא אהבו את המינויים הללו). אבל הפתרון שהציעו הקנאים לא היה מוצלח בהרבה... הם החליטו שהמינוי יהיה רק ע"פ גורל. וכך נבחר עם-הארץ עובד אדמה, שלא הבין כלל מהי כהונה גדולה, והם הוצרכו לסוחרו בעל כורחו מן השדה בו עבד...

ח. תזמוץ

החכמה לא רק לעשות את המעשה הנכון, אלא גם בזמן הנכון.

יצירת "ממשלת המרד" (בלשונו "ממשלת חרום/אחדות לאומית") היתה מעשה נפלא, שהיה הניסיון הנואש האחרון לאחד בין חלקי העם המשוסע. אבל מעשה זה הגיע רגע אחרי שהמורדים הביסו את גאלוס, ולא בכדי. המתונים, ככל הנראה, נדחפו להקים את ממשלה זו לאחר שניצחון המורדים על גאלוס העניק ביטחון עצמי וכוח רב מידי למורדים, והכריח את המתונים לעשות כל מה שאפשר כדי לעצור את המגמה הזו.

אם ממשלה זו היתה קמה רגע לפני הקרב עם גאלוס, ייתכן שהיה בכוחה לעצור את התקפה זו, ובעקיפין להשקיט את רוחות המרד (כמובן שאין בדברים אלו ביקורת, אלא ניתוח דיעבדי).

ט. איבוד אמונו של הציבור

"אי אפשר לשקר לכולם כל הזמן" (אברהם לינקולן). אם ננסח זאת בצורה עדינה הרבה יותר (שכן אנו לא באים בטענה מוסרית נגד ממשלת המרד שעשתה את המירב האפשרי) – הניסיון של ממשלת המרד לשדר למורדים כאילו הממשלה בעדם (מטביעה מטבעות מרד, מבצרת את הערים, ממנה מפקדים), ומאידך למנות מפקדים שמתנגדים למרד (חנן בן חנן ויוסף בן גוריון על ירושלים, יוסף בן מתתיהו על הגליל), לא הצליח להחזיק מעמד זמן רב, ויתכן שבסופו של דבר הביא נזק חמור עוד יותר. שכן מבחינת שורדי המרד בגליל, כישלון המרד בגליל הוא ככל הנראה תוצאה של אותו מפקד כושל/בוגד שמינתה להם ממשלת המרד – יוסף בן מתתיהו, עליו הם התלוננו כבר מראש. מסקנה זו סללה את הדרך לייחסם השלילי לממשלת המרד (רציחות הן אכן "יחס שלילי"...), אותה ממשלה שקודם לכן הם היו כפופים לה.

י. אחרות

כמה משמח שהיא מגיעה, כמה מעציב שהיא מגיעה מאוחר מידי.

רק בזמן המצור הסופי על ירושלים, ארבע שנים לאחר פרוץ המרד, פלגי המורדים מתאחדים. אם כבר עשו את זה, לא היה אפשר לעשות את זה קודם? חבל שהם לא שמעו לדבריו של משורר רומי (ורגיליוס), שכתב כמאה שנה לפני המרד "מאוחר מידי להתייעץ כאשר האויב עומד בשער".

וכמה חבל שמרד גטו ורשה בוצע ע"י שני ארגונים יהודים חשובים – אצ"י ואי"ל – שלא הצליחו לשתף פעולה יחד, עד כניסת החיילים הגרמנים לגטו (ולא עד בכלל. ממש כמו המורדים במרד הגדול, עם כל ההבדלים העצומים בין שתי המרידות הללו).

יא. אמוץ והכרת הטוב

בעניינים ציבוריים לא כדאי לסמוך על אמוץ והכרת הטוב...

הכהן הגדול המתון מתתיהו בן בייתוס, הכניס לירושלים בניסן תתכ"ט את שמעון בן גיורא, מנהיג פלג הקנאים הגדול ביותר, כדי שהלה יעזור לו להילחם בפלג אחר של הקנאים שהיה בירושלים. כשנה לאחר מכן, אותו שמעון בן גיורא המית בייסורים קשים את אותו מתתיהו בן בייתוס, על עצם היותו מתון מידי שמנסה לנהל משא ומתן וכד' עם הרומאים.

יב. אבל גם הוא עשה לי אותו דבר

ההכרעה מי משני הצדדים צודק לא תלויה בשאלה מה כל אחד מהם עושה לחברו, אלא פשוט – מי מהם טוען את הטענה הנכונה.

אם היינו דנים רק על מה איזה צד עשה לחברו, הרי שבתחילת המרד היו ממתוני ירושלים שסייעו לרציחתו בעינינו של מנחם בן יהודה (מנהיג הסיקריים ממצדה), מחשש שהוא ישלט על ירושלים.

בזמן המצור, בדיונים שבין ריב"ז לאספסיינוס, הגמרא אומרת שהיה לו לומר לאספסיינוס "שקלין צבתא ושקלין ליה לדרקון וקטלין ליה וחביתא שבקינן לה" ופירש רש"י "כך היינו מצפים אולי נוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמך". ציפיה זו של המתונים, ובראשם ריב"ז, להוציא מהעיר את המורדים, פירושה בפועל שהללו יירצחו בידי הרומאים (והרומאים לא מקיימים את הציווי "ואהבת לרעך כמוך – ברור לו מיתה יפה"...) .

עם כל זה, הרי ברור לגמרא שריב"ז והמתונים הם הצד הצודק, והמורדים הם הצד האשם בחורבנה של ירושלים.

יג. סימנים משמיים

אין מה לסמוך על פרשנויותינו ל"סימנים משמיים", ועל כך שאנו יודעים לפרש את צעדיו של הקב"ה.

שפע מי הגשמים שירדו בחורף תת"ל יכול בהחלט להתפרש כך שהקב"ה רוצה לסייע לנו במצור. אז זהו, שמתברר שהוא תכנן אחרת.

זה מזכיר מאוד את ה"סברא" שכיוון שהקב"ה עשה כ"כ הרבה ניסים בגוש קטיף, בוודאי לא יכולה להיות התנתקות, כי אם כך – לשם מה היו כל הניסים.

אז בסברות צריך להשתמש בגמרא, לא בשביל לנבא את רצונותיו ותכונותיו של הקב"ה.

יד. ניצול הזדמנויות

שנת 69 למנינם היתה שנה שבה רומא היתה בשפל מנהיגותי. התחוללה בה מלחמת אזרחים. שנה זו מכונה "שנת ארבעת הקיסרים", ומסיבה פשוטה – כיהנו בה ארבעה קיסרים: ג'לבה, אותו, ויטליוס, אספסיינוס. הם הוחלפו בזה אחר זה, ולא בדרכי נועם. נתחיל קצת לפני 69 (גם אז לא היה שם רגוע): הרומאים מרדו בנירון, מה שגרם לו לברוח ולהתאבד. אחריו גלבה היה קיסר לזמן קצר, הרומאים מרדו גם בו ורצחוהו. אחריו גם אותו היה קיסר לזמן קצר, מרדו גם בו והוא התאבד. אחריו בא ויטליוס, גם הוא לא החזיק מעמד הרבה זמן, גם בו מרדו ורצחוהו. רק אחריו הגיע מיודענו – אספסיינוס.

ברור שבמשך שנה זו, שהנהגת רומא היתה סוערת כפי שלא סערה מעולם, המרד ביהודה לא היה בשיא מעייניה של רומא. זו היתה שעת כושר מצוינת עבור המורדים להתכונן למלחמה העתידה לבוא על ירושלים, ולבסס את כוחם.

ומה בינתיים עשו המורדים? מדובר חודשים מספר לאחר כניסת האדומים לירושלים ורציחת הכהנים הגדולים, מה שהפך את ירושלים למוכת שפכות דמים. במהלך שנה זו, הכהנים הגדולים (הנוכחיים...) ומעט מהאדומים מזמינים את שמעון בר גיורא (אחד מראשי הפלגים של המורדים) להיכנס לירושלים, על מנת שהוא יסייע להם להילחם בקנאי ירושלים (הוא אכן עשה את המצופה ממנו, ונלחם בקנאי ירושלים, אך גם עשה מעבר למצופה, ונלחם גם במתונים שהכניסוהו...). צעד זה הביא את מלחמת האחים לשיא רתיחתה, והוא גם שהיווה את הגורם הסופי לחורבן.

ושבו – מדובר בשנה שהיתה יכולה להיות הזדמנות מצוינת לחיזוק המרד.

טו. דוגמא עצמית

הציפיה שתמיד מנהיגים יראו דוגמא עצמית בתחומים שבהם הם מטיפים לאחרים – מוגזמת.

בכל שלבי המצור הקנאים היו רוצחים את מי שניסה להיכנע לרומאים. מתחילת המרד ועד סופו הקנאים האמינו שעדיף למות ולא להיכנע (ביודפת, בגמלא, במצדה). "תמותנהנא נשינו בטרם נטמאו, ימותו נא בנינו בטרם טעמו טעם עבדות. ואחר־כן נגמול איש לרעהו חסד־גיבורים, ומה טוב ומה יפה יהיה בנשאנו את חרותנו אלי־קבר". אך בסופו של דבר, שמעון בן גיורא ויוחנן מגוש חלב, מנהיגי שניים מפלגי המורדים, נתפסו בידי הרומאים בחייהם. שמעון בן גיורא ניסה להערים עליהם ולהימלט, ויוחנן אף הסגיר עצמו לידיהם. חודש לפני כן, כאשר הללו היו רואים מי מאנשיהם שמנסה להסגיר עצמו לרומאים או להימלט, היו הם עצמם מוציאים אותו להורג.

טז. תמצא סיבה טובה למחלוקת

בין הקנאים היו פלגים שונים, כידוע, שנלחמו זה בזה לא פחות ממה שנלחמו ברומאים. אבל למה? זה לא לגמרי ברור לנו. יתכן שמדובר במחלוקת על הדרך שבה תנוהל המדינה היהודית שתקום לאחר המרד. אבל זה בהחלט לא ברור. ויתכן גם שמדובר במחלוקת "שאינה לשם שמיים", או לפחות "אינה רק לשם שמיים".

עכ"פ, אם אתה כבר מעורר מחלוקת גדולה, כדאי שתסביר טוב מה הסיבה שלה, כי מה שברור לך ולחסידיך לא תמיד יהיה ברור אלפיים שנה קדימה, וחבל שיחשדו בך שמדובר במחלוקת של "מי בראש", חלילה.

יז. הכרת האויב

לפני שאתה פותח מלחמה, כדי שתכיר את מי שאתה רוצה להילחם מולו. במיוחד אם מדובר במעצמה עולמית.

אם היהודים היו מכירים את העוצמה של הצבא הרומי, את מומחיותו בפריצת ביצורים, את הכלים הכבדים שלו לירות מעבר לביצורים – יתכן שהיו חושבים פעמיים.

כך גם ארבע מאות שנה קודם לכן, אם צדקיהו היה יודע שטווח החיצים של הבבלים כפול מזה של היהודים (ולא קשה לדמיין איך נראה קרב כזה...), יתכן שהוא היה מוותר על המרד.

יח. כישרון דיפלומטי

כוחו של כישרון־דיפלומטי גדול יותר ממה שאנו יכולים לתאר. אותו יוסף בן מתתיהו מצליח לנווט במקומות וברגעים הקשים והגורליים ביותר, הופך את עורו כזיקית בין־רגע, וזה ממש מצליח לו.

הוא נכנס לחיינו בתור אדם שמתנגד למרד, מהר מאוד הוא מתמנה למפקד המרד בגליל – מעוז המורדים. הוא מצליח לסכסך שם בין הפלגים השונים כרצונו. הגליליים מתלוננים עליו בפני ממשלת המרד, ואף תובעים אותו לדין אצל הסנהדרין. הוא מצליח לחמוק מכך.

במסתור ביודפת, כאשר הוא מפקדם של הקנאים, הוא מציע להם להיכנע. רגע לאחר מכן הם מאיימים בשל כך לרוצחו ("אנו מושיטים לך את ימינו ואת חרבנו, ואם תבחר במוות, תמות כראש צבאות היהודים, ואם תמאן, תמות מות בוגדים"), הוא מנסה לשכנעם ("גם אני רואה את דבריכם...") בטענת חוקי הטבע וחוקי האלוקים. מששכנעו לא מועילים, הוא "מסכים למות", ומציע להם להפיל גורלות מי ימית את מי. למרבה הפלא (?) הוא נשאר אחרון עם בן זוגו... ומצליח לשכנעו להיכנע.

הוא מגיע אל אספסיינוס כשבוי מלחמה, ובתור מפקד המרד בגליל מצפה לו עתיד מטרד מאוד... אך הוא מצליח לשכנעו להותירו בחיים, ושוב – נגד כל הסיכויים – זה עובד לו...

יט. איך אדם יודע מה בליבו של חברו

אחת ה"חידות" המטרידות ביותר היא אישיותו של אותו יוסף בן מתתיהו. האם הוא "גדול בתורה" שהסתמך בספריו על מקורות יהודיים שהיו ואבדו לנו (הרב רפאל הלפרין)?

ואולי הוא מהמתיוונים האלכסנדריים (הרב טוביה יהודה טביומי)?

האם "נעלה מעל כל ספק שהוא היה דתי" (שם)?

ואולי "הודי דתי במידה ידועה... לפי שיש מקום להסתייגות" (הרב הרצוג)?

האם הוא סייע במודע לנפילת הגליל? האם "רק" התרשל במלאכתו?

האם מי שיוצא מהמצור לדבר עם האויב הוא בוגד (ומה עם ריב"ז)? האם היותו סופר המלחמה של הרומאים תגדיר אותו כבוגד?

ואולי שינוי שמו ל"טיטוס פלאוויוס יוספוס"?

האם הוא-הוא "גדול הבוגדים שקם לעם היהודי" (מיכאל בן ארי)?

והאם התואר "בוגד" בכלל יכול להתאים למי שכתב – שנים לאחר החורבן – את הספר "נגד אפיון" (או בשמו הנוסף: "על קדמות היהודים"), שמטרתו לשמור על כבודו של העם היהודי, קדמוניותו ומוסריות התורה, בו הוא כותב "ומכל חמדה יקר בעינינו לגדל את בנינו לתורה ולמצוות", "יקר למצוא בינינו את העובר על החוקים", "כי גם בהילקח ממנו יקרנו וערינו וכל יתר מחמדינו, הנה תישאר לנו תורתנו לנצח נצחים"?

האם בלי קשר לשאלת בגידתו, "זכור אותו האיש לטוב, שאלמלא הוא כמעט שלא הייתה לנו היסטוריה בנוגע לתקופה רבת עניין ורבת עלילה בדברי ימינו, ועוד שבספר ההגנה שחיבר כנגד שונאי היהדות והיהודים עשה לנו שירות חשוב מכמה בחינות"?

והאם בדורנו אין אנשי ציבור מפורסמים, שאין ביכולתנו להבין באופן מוחלט את מניעיהם הפנימיים להחלטות הציבוריות הגורליות שקיבלו?

כ. דרכם של גדולי ישראל האמיתיים

ריב"ז, המייצג את חכמי ישראל (בכל המקורות אין אף מחכמי ישראל שחולק על צעדיו המהותיים), מסמל לנו את דרכם של גדולי ישראל האמיתיים.

הוא פשוט זוכה לראות את המציאות כפי שהיא. הוא (ובגמרא גם "רבנן") לא טוען שאסור למרוד באומות (עכ"פ בזמן הבית), הוא לא טוען שיש לו רוח הקודש, הוא פשוט מציג את המציאות כפי שהוא רואה אותה – והוא אכן רואה אותה כפי שהיא: "לא מסתייעא מילתא", "מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש? וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת (סימן כניעה, "דגל לבן") וילך לו מכם", "בני אדם ששולקין תבן ושותין מימיו, יכולין לעמוד בחיילותיו של אספסיאנוס?".

יתרה מכך, הוא מציע כניעה לרומאים, משמע: הוא סומך על הבטחותיהם, וזאת למרות שהוא ככל הנראה מודע לכך שהם לא-תמיד עומדים בהסכמים (כאשר יהודי מגדלא (טריכיי) נכנעו, אספסיינוס לא כיבד את כניעתם...), ואעפ"כ הוא ככל הנראה מעדיף להסתמך על דברי הגמרא "מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה".

לאורך כל הדרך הוא מחפש ומוצא את הפתרונות האפשריים ביחס למצב הנתון ("וכיון שאמר להם רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלושה ולא קבלו ממנו, שלח וקרא לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע, אמר להם: בני עמדו והוציאוני מכאן"), ומייד לאחר החורבן – הוא עוסק בתפקיד שעם ישראל צריך ברגע זה: לתקן תקנות זכר למקדש.